

УДК 130.31:140.8
DOI: 10.17721/sophia.2022.19.7

О. І. Предко, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9908-7788
e-mail: olenapredko@knu.ua

Л. О. Шашкова, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2054-0405
e-mail: profshashkova@gmail.com

ЙОГО ВСЕСВЯТІСТЬ ПАТРІАРХ ВАРФОЛОМІЙ І ПРО ДУХОВНІ ІМПЕРАТИВИ ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВ'Я

З'ясовано, що духовність у православ'ї розуміють діяльнісно, як духовне життя, як досвід церковної спільноти. Причому богословська концепція духовності Патріарха Варфоломія І розгортається на таких рівнях: етимологічний (духовність безпосередньо пов'язана з диханням, з тією якістю людини, без якої неможлива її буттєвість); сенсо-життєвий (контекстуальні смисли, у яких відстежується процес поєднання історії поняття з історією дискурсу, їхнє осмислення та переосмислення у трансцендентному вимірі); практично-духівничий (духовно-проповідницька діяльність, процес морального учіння, організація життя відповідно до "християнської науки життя"). Підкреслено взаємозв'язок духовності й особистості (її складовими є тайна, свобода, стосунок, цілісність). Пріоритетним у структурній ієрархії духовності є морально-етичне начало, яке постає як індикатор, що визначає наповненість соціального й індивідуального буття, оскільки мораль є одним з головних механізмів не тільки регулювання відносин, а й "одухотворення" людини, від якого залежить її певний екзистенційний досвід. Звернено увагу на релігійні практики, зокрема й молитву, її духовні конотації. У стані молитви людина намагається вписати, убудувати себе в неї, добудувати своє "Я" до рівня Іншого, але водночас залишитися собою. Якщо в цьому цілепокладальному процесі вона перепадає чути відгук, звернений до її неповторної самоті – у цьому випадку молитва втрачає свою діалогічність. Закцентовано, що, за Вселенським Патріархом Варфоломієм, духовність, по-перше, є способом дієвості Бога; по-друге, вона тісно пов'язана з рівнем розвитку душевного життя, культури почуттів; по-третє, духовність визнано цінністю, що є надбанням духовної свободи, у якій поєднується людське, індивідуально-неповторне з божественним, універсально-загальним; по-четверте, вона є кристалізацією етико-ціннісного ядра й антропологічно-комунікативного смислу тих чи інших релігійних практик; по-п'яте, код духовності пронизує всі сфери людської буттєвості, у яких людина стверджується як екзистенційно, так і персонально.

Ключові слова: Патріарх Варфоломій І, духовність, особистість, свобода, духовний досвід, Абсолют, молитва.

У нинішньому складному поліфонізмі ідей, потужним каталізатором яких стала коронавірусна пандемія, надзвичайно велику роль відіграють богословські рефлексії тих особистостей, які своїм життям, своїми духовними настановами є взірцем для наслідування. Їхній досвід – це розгортання богословського дискурсу, що переплітається з надзвичайно розмаїтим автобіографічним наративом. Тим паче, новий імператив, що формується в сучасному православному богослов'ї, суголосний основним духовноморальнісним пріоритетам, цінностям вітчизняної релігійно-філософської думки, у якій людське самоздійснення корелюється із цариною божественного, що задає вектори й напрями Богопричетності. Однак "духовні цінності формуються в ході історичного розвитку етнонаціональної спільноти та становлять основу її існування... Духовні цінності формують психологічний фундамент етнонаціональної спільноти, регулюють її життєвий простір, задають осмисленість діянь та орієнтують у результатах життєдіяльності суспільства" [13, с. 53–54].

Серед сучасної численної когорти представників православного богослов'я виділяється постать Його Всесвятості Патріарха Варфоломія І, людини, яка переймається проблемами не лише довкілля, але й побудовою діалогу між представниками різних конфесій, розбудовою православного світу, налагодженням тих мостів, на яких ґрунтуються права людини, її свобода та людська гідність. Обраний на Константинопольський престол ще восени 1991 р. Його Всесвятість Патріарх Варфоломій І, керуючись принципом справедливості й життєвої мудрості на врешті-решт виправив історичну помилку, вирішив болісне українське питання – надання Томосу про автокефалію для Православної Цер-

кви України. У передмові до українського видання книги "Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі" Його Всесвятість Патріарх Варфоломій І називає український народ христоролюбним, підкреслюючи, наскільки трагічною є історія України, воістину "українською Голгофою", яка, пройшовши через горнило випробувань, не лише не втратила свої честолобні помисли, а, загартувавшись у численних конфліктах, суперечностях, торує шлях до миру, демократії, ствердження Людини як образу та подобу Божої. Навіть біографічний наратив Його Всесвятості Патріарха Варфоломія І постає, з одного боку, як спосіб побудови життєвого шляху особистості й особливі релігійно-світоглядні настанови, життєві та дискурсивні стратегії, а з іншого – як засіб конструювання та презентації концепції православного богослов'я, де виокремлено його сутнісне, концептуальне ядро – проблема духовності особистості, де рефлексивні міркування ґрунтуються на особистому досвіді. Власне, "доктрина й життя йдуть пліч-о-пліч" [7, с. 21]. Він, володіючи внутрішнім відкритим світом, конструює принципи відкритості у Православній церкві.

У сучасній соціально-філософській і релігієзнавчій літературі, за розмаїття підходів до дослідження проблем духовності, немає єдиної і цілісної картини концепції духовного; хоча певні аспекти цієї проблематики мають своє відображення в багатьох роботах. Найуспішніше проблема духовності розробляється й отримує відповідну експлікацію в контексті розкриття таких смислових нюансів: категорії свідомості (В. Зінченко, А. Іванова, І. Кон, О. Леонтєв та ін.); віри і переконавання, віри-надії-любви як ціннісно-смислової перспективи людського існування (Р. Грановська, Н. Одохівська,

© Предко О. І., Шашкова Л. О., 2022

В. Шинкарук та ін.), людиномірності (В. Андрущенко, А. Кисельов, В. Кремінь, С. Кримський, В. Федотова й ін.); релігійності, її релігієзнавчих аспектів (Т. Гаврилук, А. Лещенко, О. Сарапін, І. Петрова, Д. Предко, О. Предко, Є. Харьковщенко та ін.).

Отже, феномен духовності досліджують досить широко. Проведений короткий огляд дозволяє дійти висновку, що нині дослідники досягли певних результатів у вивченні феномена духовності. Однак натепер немає єдиної цілісної концепції духовності і, як наслідок, багато важливих питань проблемного поля духовності, зокрема і її богословського зрізу, залишаються поза увагою дослідників. З огляду на це метою статті є з'ясування сутності духовності, основних її смислових вимірів у богословській концепції Його Всесвятості Патріарха Варфоломія I.

Найперше звернемо увагу на смислові нюанси феномена духовності, ті контекстуальні модифікації та варіативні конотації, що відстежуються в історично-дискурсивному полі богословської парадигми Варфоломія I. Саме ці горизонти осмислення згодом "вималювали" семантичні та смислові зрізи концепту духовності, процес етимологізації та смисложиттєвої орієнтації в його працях, виступах, проповідях.

В етимологічних словниках зазначено, що термін *духовний* походить від своєї першооснови, слова *дух* у значенні дихання [6]. Безперечно, латинське слово *spiritualitas* пов'язане з іменником *spiritus* – *дихання*. Натомість прикметник *spiritualis* (*духовний*) є похідним від грецького іменника *pneuma* (*дух*) і давньогрецького прикметника *pneumatikos* (*духовний*), що можна віднайти в посланнях апостола Павла до Римлян і Коринтян ("що й говоримо не вивченими словами людської мудрости, але вивченими від Духа Святого, порівнюючи духовне до духовного. А людина тілесна не приймає речей, що від Божого Духа, бо їй це глупота, і вона зрозуміти їх не може, бо вони розуміються тільки духовно. Духовна ж людина судить усе, а її судити не може ніхто" (1 Кор., 2:13-15) [2]. Найповніше дослідження значень слова *дух* у його біблійній інтерпретації проводить Б. Спіноза в "Богословсько-політичному трактаті", де демонструє, наскільки різні смислові значення поняття *дух* у єврейському звучанні *руах*: *подих, бадьорість, мужність, сила, талант, голос почуття, думка, розум, сторони світу* [17, с. 17–18]. У цьому випадку йдеться про процес словотворення, пов'язаного із внутрішньою формою слова, про яку писав відомий український філолог, філософ О. Потебня, зазначаючи, що "у слові ми розрізняємо: зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, що об'єктивується через звук, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст" [12, с. 45]. Отже, етимологічно духовність безпосередньо пов'язана з диханням, з тією якістю людини, без якої неможлива її буттєвість.

Зазвичай слово *духовний* у літературних джерелах, повсякденному житті частіше вживають з погляду явища, що стосується внутрішнього світу людини. На повсякденному рівні частіше зустрічаються апеляції до концепту *душа* (наприклад, душа болить, страждає, переживає, любить тощо). Проте "поняття *душа* і *дух* дещо відрізняються смисловими нюансами, однак якщо ми охоплюємо феномен душі в динаміці, тоді процес переходу *душі* фіксується як *душа*, яка розгортається як *дух*" [14, с. 56]. Отже, такий широкий смисловий діапазон феномена *дух* засвідчує не лише зорієнтованість на внутрішній, замкнутий у собі світ людини, але й вихід

за його межі. З огляду на це феномен *дух*, з одного боку, вживають у значенні *душі* людини як внутрішньої її сутності, джерела *дихання*, з якого воно виходить, а з іншого – вказує на його оприявлену функціональність.

В осмисленні Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм феномена духовності відстежуються різні смислові нюанси залежно від богословських розмишлів, які він презентує у своїх працях, виступах, проповідях. Власне, у цьому випадку розкриваються певні контекстуальні смисли, які задаються богословом, що намагається "схопити" суголосність поєднання історії поняття з історією дискурсу, їхнє осмислення та переосмислення.

Зазвичай цілісність людської особистості найпрезентабельніше реалізується в її духовності. Отож усе своє життя Патріарх Варфоломій I з любов'ю буде "мостом" між православ'ям та іншими конфесіями, між людьми різних світоглядних уподобань задля утвердження особистості як тайни, свободи, стосунку, цілісності [7, с. 22–35], які постають її своєрідним духовним центром самотворення та перетворення. У цьому контексті його думки суголосні розмишлом відомого філософа М. Мамардашвілі про те, що людина – "це насамперед постійне зусилля стати людиною", бо "людина не існує – вона стає" [10]. За Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм, усі складові особистості укорінені в царині духовності. Навіть причини екологічної кризи Патріарх убачає в духовній сфері, які можна унеможливити завдяки метаноїї, "зміні ума". Український релігієзнавець О. Предко підкреслює: "Духовність є тим феноменом, завдяки якому не лише віднаходяться людиною певні смисли, але й засвідчуються показники існування певної ієрархії цінностей та сенсів. Це, власне, та інтегративна якість, що стосується сфери смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість і спрямованість людського буття" [16, с. 131–132].

Проте особистість не можна визначити, її можна оприявити, показати, оскільки вона є таємницею. На нашу думку, у цьому контексті вона пов'язана із чудом. Загалом досвід чуда, це, з одного боку, досвід причетності до царини ірраціонального, а з іншого – досвід осягнення людиною самої себе, її самоздійснення. Чудо як "шифр трансцендентного" (К. Ясперс), як специфічний спосіб кодування дійсності у свідомості людини стає вічною надією людини, її проективною можливістю як осягнення світу, так і ствердження самої себе у граничних містико-метафізичних експлікаціях свободи.

Людська цінність є тим стрижнем, навколо якого вибудовують інші цінності, однією з яких є людська свобода як визначальна складова "європейської ідеї", коли моя власна свобода має бути суголосною до свободи інших. Цілком слушною є думка Його Всесвятості Патріарха Варфоломія I, що: "Віра та толерантність розмовляють однією мовою. Їхня абетка – свобода" [5, с. 235]. Отож саме у сфері духу можлива найвища свобода, свобода своєї екзистенційності та персональності. Це є основою для перевершення себе, ствердження себе в усій унікальності та цілісності заради утвердження у світі тих смислів, що задають матрицю всієї буттєвості людини. У його осмисленні, "свобода є неоціненною духовною метою" [5, с. 141]. Водночас свобода – це не лише складний соціальний феномен, а й конструкт людського світоприйняття і світобудування, що сприяє формуванню себе як особистості й розумінню призначення свого місця у світі. Його Всесвятістю Патріарх Варфоломій I переконаний, що духовним фундаментом Європи є феномен

"особистої свободи – вільної гідності та недоторканості кожної окремої людини, що лежить в основі того, що ми маємо на увазі під європейською ідеєю, і є основним фундаментальним принципом ЄС" [21].

Отже, у цьому контексті свобода презентується як екзистенційноособистісний зріз (як певний чинник для консолідації, як результат осмислення особистого духовного досвіду, саморефлексії) та як комунікативно-дискурсивний проєкт (як діалог "тривалого та копіткого процесу навернення, а зовсім не обміну думками, метою якого є розпливчата домовленість, заснована на компромісі" [3, с. 14]).

Свобода, здобуваючись духовними зусиллями, передбачає, по-перше, особистісний рівень, який характеризується "Я"-концепцією людини, її якісними та кількісними характеристиками, по-друге – міжособистісний зріз, співбуття, що ґрунтується на "Я – Інший" та "Я – Вони" ("адже свобода не тільки особиста, вона також міжособистісна" [21]), по-третє, трансцендентний вимір, що виражаються в Богопричетності. Отже, за Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм, духовність – життя в душі святому, що розгортається у просторі духовного життя як дія Духу. У цьому контексті духовність суголосна з її осмисленням відомим українським філософом С. Кримським, який підкреслював, що "духовність – це здатність переводити універсум зовнішнього буття до внутрішнього всесвіту особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свобода від жорстокої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються. Духовність, урешті-решт, призводить до свого роду смислової космології, що поєднує образ світу з моральним законом особистості" [9, с. 23]. Отже, духовність у цьому випадку піднімається до статусу принципу, завдяки якому здійснюється самотворення людини, конститування її ціннісного ядра, моральнісних настанов і пріоритетів.

Його Всесвятістю Патріарх Варфоломій I постійно підкреслює, що без зіставлення свого життя з Абсолютом, надметою людське існування втрачає сенс. Безперечно, надзавдання, надмета, залучаючись до цілепокладального процесу, стають безпосередньо дотичними до Абсолюту. Проблема Абсолюту іманентно притаманна людині, оскільки саме в ній стверджується необхідність, з одного боку, самоактуалізувати себе у всьому розмаїтті, а з іншого – це своєрідний спосіб самоідентифікації людини, її "тожсамості", самовідкриття себе у стосунках з Іншим. "Однак трансцендентне не фатально зумовлює шлях людини, воно лише надмета, що вказує на переважну можливість виходу за свої наявні межі, щоб зробитися собою – справжнім – через відгук на головне в кожному – дух. Рух до нього, служіння йому – ось справжній сенс людського життя" [8].

Про значну зцілюючу силу надзавдання або надмети писав також всесвітньо відомий австрійський психолог і психіатр В. Франкл, якому довелося пережити жах концтаборів. Він зауважував: "Кожна моя спроба духовно відновити, "випрямити" своїх товаришів по нещастю знову й знову переконувала мене, що це можливо зробити, лише зорієнтувавши людину на якусь мету в майбутньому" [19]. Людина, життя якої не ґрунтується на цілепокладанні, дуже швидко втрачає життєстійкість. Якщо людина постійно чекає зрушень у своєму житті, орієнтуючись на вектор "мати", що може дати мені життя як таке, вона ніколи не буде вільною. Мабуть, прави-

льніше це питання поставити в такій площині: "Що "Я" є як особистість? Як "Я" можу самоактуалізуватися в контексті того, що життя чекає від мене?" "Людина, яка усвідомила свою відповідальність перед іншою людиною або перед справою, саме на неї покладеною, ніколи не відмовиться від життя. Вона знає, навіщо існує, і тому знайде в собі сили витерпіти будь-яке «як»" [19]. Таке зміщення акцентів із суто особистісної площини у простір Інших уможлиблює "вплітання" своєї особистісної історії в канву життя як такого – в усіх його іпостасях – ось саме таке життєве кредо Його Всесвятості Патріарха Варфоломія I. Усі його думки, ідеї, праці – це не абстрактні міркування, а презентація певного способу життя, дуже напружений, схвильовано-трепетний діалог із самим собою, Іншими, це духовне служіння, кропітке духівництво як людинотворчий чинник і спосіб формування людини. До речі, у книзі "Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі" Його Всесвятістю Патріарх Варфоломій I, опираючись на праці східних отців Церкви, зокрема Йоана Золотоустого, констатує відсутність у православній традиції абстрактного тлумачення духовності. Пояснюючи свою думку, він пише, що духовність у православ'ї розуміють діяльнісно, як духовне життя, тобто як "життя в Душі Святому, яким воно постає у досвіді церковної спільноти" [5, с. 71].

Така спрямованість сприяє наростанню людського в людині, "вплітає" її у тканину священного, конструюючи простір, співзвучний Абсолюту. Отож у цьому контексті людина, перевершуючи саму себе у природному чи соціальному вимірі, самоактуалізується та самостверджується в духовному просторі.

Сутністю людини постає духовний стрижень, оскільки тільки за допомогою нього реалізується свобода вибору, самоздійснення, свій шлях і своя відповідальність, орієнтація не на зовнішнє "треба", а на внутрішнє особисте рішення. У цьому випадку відбувається внутрішнє самоідентифікування, яке духовно завжди потенційно необмежене як з погляду трансцендентних вимірів, так і з погляду нашарування тих культурних пластів, що вимагають оприявлення.

У зазначеному контексті проблема духовності тісно пов'язана з рівнем розвитку душевного життя, культури почуттів, у якій відображається психічний устрій людини, її чуттєве сприйняття себе, інших, світу загалом. Цілком погоджуємося з В. Федотовою, яка ставить питання про взаємозв'язок бездуховності з бездушністю. "Ми звикли до критики бездуховності, проте чи ми усвідомлюємо значною мірою те, що підґрунтям для її проростання є бездушність, суспільно не розвинена чуттєвість, елементаризм почуттів.?" [18, с. 51]. Отже, бездушність є підґрунтям бездуховності, тобто нерозвиненість душі, чуттєвих переживань нерідко спричиняє нерозвиненість у сфері ціннісних орієнтацій.

З огляду на це духовний досвід, за Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм, презентується, з одного боку, як певна даність, це рівень того, що є, а з іншого – це набуття певних якостей, які здобуваються шляхом титанічних зусиль, а часто-густо шляхом "вичинки" самого себе. Духовний досвід є складовою, власне, людського, культурного буття індивіда, уносить певні корективи в його внутрішній світ. І навіть якщо переживання викликані зовнішньою для суб'єкта подією, вони редукуються саме до цього переживання і відчуження. Переживання як проживання виявляються як екзистенційно-духовний акт, що потенційно міститься в ментально-

сті людини. Однак цей акт виникає лише внаслідок ціннісно-осмисленого розуміння конкретних явищ, активізуючи трансцендентні можливості людини, її глибинні надра душі. Проте, вирішуючи "бути собою", людина залучається до процесу пошуку справжньої самоідентичності, функціональність якої обумовлює вияв здатності трансцендування. Водночас особливістю трансценденції є іманентність: здійснюючи прорив за межі свого "Я", особистість проникає углиб самої себе. "Людина є істотою, що себе трансцендує, яка виходить за свої межі, спрямовуючись до таємниці й нескінченності. Проте досвід трансцендентного і трансцендування є внутрішній, духовний досвід, і в цьому сенсі його можна назвати іманентним. Іманентним тут виявляється не перебування у власних межах, а вихід за ці межі. Трансцендентне приходить до людини не ззовні, а ізсередини, із глибини. Бог більш глибоко всередині мене, ніж я сам" [1, с. 279] – підкреслював український філософ М. Бердяєв. Отже, акт трансцендування передбачає вихід за межі власного "Я", подолання онтологічної заданості, наявної зумовленості – це прорив до сутнісних меж "Іншого", до нових сенсів і ціннісно-цільових настанов буттєвості. Зауважимо, що "поняття "цінності" відіграє визначальну, ключову роль у формуванні психологічних механізмів цілепокладання, ...вони стають одним із засобів "подолання" наявного життєвого стану заради цінніснообґрунтованих цілей майбутнього..." [4, с. 9]. Вселенський Патріарх Варфоломій I акцентує увагу на тому, що нездоланий потяг до трансцендування є сутнісною особливістю духовного буття особистості. З одного боку, трансцендентне притягує особистість можливістю виходу за межі буття, а з іншого – спонукає до утворення нових смислів, які не були раніше закладені в культурі. "Духовність є тим концептом, що формує обрї майбутнього, яке не сприймається, а конструюється. Духовний досвід несе ірраціональне переживання, неусувну фактичність збереження світу та людства загалом. Це досвід того, що світ є невичерпним джерелом сенсу попри всі випадковості і негаразди" [20, р. 77]. Зважаючи на це й духовний розвиток особистості визначається символічно-смысловими конструкціями, які є тією спонукою, завдяки якій особистість виходить за межі наявного і спрямовується до майбутнього, до "себе можливого". У такому сенсі духовність характеризується відкритістю до творення нового буття, нових смислів. Урешті-решт вона утворює "вертикальну вісь світу" "людина – Бог", нанизуючи на свій "хребет" низку стосунків горизонтальної осі, немовби-то утримуючи його на собі.

Його Всесвятість Патріарх Варфоломій I підкреслює: "Молитва є пробним каменем духовного життя людини" [5, с. 156]. У православній традиції молитва – це не духовний рівень, це постійна дія, власне, молитва – це постійне життя, у якому в нерозривній єдності перебувають безперервність і нескінченність. Загалом "отці Церкви рекомендують таку послідовність молитов: подяка, сповідання гріхів, прохання" [5, с. 161]. Молитва – презентація духовності; у ній синергетично поєднується людське та Божественне. У молитві віддзеркалюється "внутрішня" людина, її душевні якості, які оприявнюються у вчинках, поведінці, діяльності. Власне, молитва – це "постійна дія, що пронизує всі стадії й усі сторони життя. Молитва вимагає життя, поєданого із життям усього світу" [5, с. 161].

Молитва як зустріч-діалог містить певні складові. По-перше, потрібно вміти почути "Іншого", відкритися

для сприйняття й стати на його бік. По-друге, потрібно зрозуміти його, розпочавши діалог. По-третє, спільна синергетична дія, яка закріплюється у вчинку, події, що епохально змінюють суб'єкта цього процесу. Зустріч з "Іншим" – це наче постійний стан "між", де розширюється, долається межа мого "Я", де "Ти" вже – не "Ти", але і не "Інший". Це своєрідний рухливий, взаємно "перетікаючий, пульсуючий" процес, завдяки якому відбувається самоактуалізація, самоствердження себе через співпричетність себе із цариною Божественного. Така діалогічність молитви сприяє народженню подієвості, коли відбувається спонтанне "зіткнення душ, які не переспівають жодних вигод" [11].

"Заходячи" в контекст молитовного звернення, переживання створюють відповідне "силове поле", що радикально змінює контекст діалогу у просторі "співбесіди з Богом". "У цьому сенсі молитва є вербалізація того, що не вербалізується" [15, с. 123]. Однак молитовне цілепокладання забезпечується завдяки виникненню в духовний сенс того, що має відбутися чи вже відбулося, проте людина намагається знайти йому виправдання – покаятися і тим самим заручитися підтримкою.

У цьому контексті можна згадати яскравий символ Богоспількування як зустріч людини з Богом – фреску Мікеланджело, де підкреслено головне в цій зустрічі – простір "між" зустрічними. Така зустріч здійснюється як діалог, у якому кожен рухається назустріч "Іншому", а, власне, зустріч відбувається "між" учасниками діалогу. Отже, діалогізм розгортається у площині "запит – відгук", що сприяє процесу своєрідної синергії. Такий синергізм утворює функціональну співвідносну єдність, яка й визначає сенс людського життя, ті перспективні можливості дослідження молитви-діалогу як квінтесенції духовного потенціалу людини, де вона стає Богопричетною.

Отже, дослідження феномена духовності в осмисленні Вселенським Патріархом Варфоломієм дозволяє дійти кількох важливих висновків. Центральний аспект православного розуміння цього феномена Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм завжди пов'язувався з поглядами на нього, як на спосіб дієвості Бога. Саме через різноманітні вияви духовності Бог воліє поновити праведність світу, використовуючи водночас добродесні засоби, – це і є провідна ідея богословської доктрини Його Всесвятості Патріарха Варфоломія I. Проблема духовності, зокрема, тісно пов'язана і з рівнем розвитку душевного життя, культури почуттів, у якій відображається психічний устрій людини, її чуттєве сприйняття себе, інших, світу загалом. Духовність визнано цінністю, що є надбанням духовної свободи, у якій поєднується людське, індивідуально-неповторне з божественним, універсально-загальним. У цьому контексті духовність є кристалізацією етико-ціннісного ядра й антропологічно-комунікативного смислу тих чи інших релігійних практик. Адже велич людини полягає в її здатності виходити за межі власного буття, яка, долаючи особистісну кінцевість, стає причетною до царини нескінченного, Абсолютного, залучається у смислові контексти свого духовного вивищення, самотворення. Ось чому "код духовності" пронизує всі сфери людської буттєвості, де людина постає в іпостасях духівника, архітектора, митця, філософа, садівника на безмежних просторах Всесвіту.

Список використаних джерел

- Бердяев Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. *О назначении человека*. Москва : Республика, 1993. 382 с.
- Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Київ : Українське біблійне товариство. 2002. 1159 с.
- Варфоломій І, з ласки Божої Архієпископ Константинополя, Нового Риму, і Вселенський Патріарх. Передмова до українського видання. *Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі* / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2011. С. 11–16.
- Вергелес К. М. Людина в культурно-релігійному середовищі: методологія М. Бахтіна. *Софія : гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2017. № 1 (8). С. 7–10.
- Вселенський Патріарх Варфоломій І. Віч-на-віч із Тайною. *Православне християнство у сучасному світі. Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі* / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2011. С. 67–350.
- Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 2 : Д – Копці / укл.: Н. С. Родзевич та ін. 572 с.
- Калліст (Вейр) Митрополит Діоклійський. Не теорія, не філософія, а досвід // *Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі* / пер. з англ. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. С.19–40.
- Киселєв А. И. Духовность – сущность человека. *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Общество. Коммуникация. Образование*. 2014. № 2 (196). С. 83–91.
- Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 21–28.
- Мамардашвили М. Европейская ответственность. URL : <https://www.mamardashvili.com/archive/interviews/responsibility.html>
- Монтень М. Опыты. URL : <http://lib.liim.ru/creations/m-205/m-205-32.html>
- Потебня О. О. Від мови до мистецтва. *Естетика і поетика слова* : зб. / пер. з рос. ; упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. С. 32–140.
- Предко В. В. Значення духовних цінностей для розвитку етнонаціональної спільноти. *Вектори психології - 2019* : мат. Міжнар. молодіжної наук. конф. (м. Харків, 24 квітня 2019 р.). Харків, 2019. С. 53–54.
- Предко Д. Є. Релігійні почуття як презентація духовності. *Софія : гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2015. № 2 (4). С. 54–57.
- Предко Д. Є. Особливості молитви: релігієзнавчий аспект. *Дні науки філософського факультету-2010* : мат. доп. та виступів / Міжнародна наук. конф. (21–22 квітня 2010 р.). Київ : ВПЦ "Київський університет", 2010. Ч. 7. С. 123–124.
- Предко О. І. Духовність: сутність та основні смисли. *Філософія саду і садівництва в світовій культурі: джерела та новітні інтерпретації* : мат. III Міжнародної наук.-практ. конф. / М-во освіти і науки України, Уманський НУС [та ін.] / за заг. ред. Л. В. Машковської. Умань : ВПЦ "Візаві", 2019. С. 125–132.
- Спиноза Б. Богословско-политический трактат. URL : https://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf
- Федотова В. Г. Душевное и духовное. *Философские науки*. 1988. № 7. С. 50–58.
- Франкл В. Сказать жизни "Да!": Психолог в концлагере. 2-е изд. / пер. с нем. Москва : Альпина нон-фикшн, 2011. 239 с. URL : https://f.ua/alpina-publisher/skazat-jizni-da-psiholog-v-konclagere-978-5-91671-538-5.html#read_68373
- Predko D., Predko O. Imperatives of Spirituality: Essence and Key Meanings. *Beytulhikme. An International Journal of Philosophy*. 2020. 10(1). P. 69–78. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1517>
- The Role of Religion in a Changing Europe. Speech of His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew at the London School of Economics (Lse) for the London Hellenic Society "The Role of Religion in a Changing Europe" (3 November 2005). URL : https://www.apostolicpilgrimage.org/religious-freedom/-/asset_publisher/1W7q1ncaf4pX/content/the-role-of-religion-in-a-changing-europe/32008?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.apostolicpilgrimage.org%2Freligious-freedom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_1W7q1ncaf4pX%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1

References

- Berdjaev, N. A. (1993) Jekzistencial'naja dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo. [Existential dialectic of the divine and human]. *O naznachenii cheloveka*. Moscow: Respublika. [in Russian].
- Bibliya abo Knygy' Svyatogo Py's'ma Starogo j Novogo Zapovitu [Bible]* (2002). Kyiv: Ukrayins'ke biblejne tovary'stvo. 1159 s. [in Ukrainian].

- Varfolomij, z lasky' Bozhoyi Arxiyepyskop Konstantynopolya, Novogo Rymu, i Vselenskyj Patriarx. (2011) Peredmovna do ukrayyns'kogo vy'dannya [Preface to the Ukrainian edition]. In *Vich-na-vich iz Tajnoyu. Pravoslavne xry'sty'yanstvo u suchasnomu sviti* (pp.11-16). Kyiv: Dux i litera. [in Ukrainian].
- Vergeles, K. M. (2017) Lyudy'na v kul'turno-religijnomu seredovy'shhi: metodologiya M. Baxtina [Man in the cultural and religious environment: the methodology of M. Bakhtin]. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 1 (8), 7–10. [in Ukrainian].
- Vselenskyj Patriarx Varfolomij. (2011) Vich-na-vich iz Tajnoyu. *Pravoslavne xry'sty'yanstvo u suchasnomu sviti* [Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today]. In *Vich-na-vich iz Tajnoyu. Pravoslavne xry'sty'yanstvo u suchasnomu sviti* (pp. 67-350). Kyiv : Dux i litera. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O. S. (Ed.) (1985) *Ety'mologichnyj slovnyk ukrayyns'koyi movy: V 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language: In 7 vols.]* (Vol. 2: D – Kopci). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
- Kallist (Vejr) My'tropolyt' Dioklijs'kyj. (2011) Ne teoriya, ne filosofiya, a dosvid [Not theory, not philosophy, but experience]. In *Vich-na-vich iz Tajnoyu. Pravoslavne xry'sty'yanstvo u suchasnomu sviti* (pp. 19-40). Kyiv: DUX I LITERA. [in Ukrainian].
- Kisel'ov, A. I. (2014). Duhovnost'–sushhnost' cheloveka [Spirituality is the essence of man.]. *Nauchno-tehnicheskie vedomosti Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politehnicheskogo universiteta. Obshhestvo. Kommunikacija. Obrazovanie*, 2 (196), 83-91. [in Russian].
- Krymskij, S. B. (1992) Kontury duhovnosti: novye konteksty identifikacii [Contours of spirituality: new contexts of identification]. *Voprosy filosofii*, 12, 21–28. [in Russian].
- Mamardashvili, M. *Evropejskaja otvetstvennost' [European responsibility]*. Retrieved from: <https://www.mamardashvili.com/archive/interviews/responsibility.html> [in Russian].
- Monten' M. *Opyty [Experiments]*. Retrieved from: <http://lib.liim.ru/creations/m-205/m-205-32.html> [in Russian].
- Potebnya, O. O. (1985) Vid movy' do my'stectva [From language to art]. In *Estety'ka i poety'ka slova: Zbirnyk. Per. z ros* (pp. 32-140). Kyiv: My'stectvo. [in Ukrainian].
- Predko, V. V. (2019) Znachennya duxovny'x cinnostej dlya rozvytku etnonacional'noyi spil'noty'. [The value of spiritual values for the development of ethno-national community]. *VEKTORY' PSY'XOLOGIYI – 2019 : Materialy' Mizhnarodnoyi molodizhnoyi naukovoyi konferenciyi* (pp. 53-54). Xarkiv. [in Ukrainian].
- Predko D. Ye. (2015) Religijni pochuttya yak prezentsaciya duxovnosti. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 2 (4), 54-57.
- Predko, D. Ye. (2010) Osobly'vosti moly'tvy: religiyeznavchij aspekt [Peculiarities of prayer: religious aspect] // *Dni nauky' filosof's'kogo fakul'tetu – 2010. Mizhnarodna naukova konferenciya* (pp. 123-124). Kyiv: VPCz "Kyivskij universytet". [in Ukrainian].
- Predko, O. I. (2019) Duxovnist': sutnist' ta osnovni smy'sly' [Spirituality: essence and basic meanings]. *Filosofiya sadu i sadivny'ctva v svitovij kul'turi: dzherela ta novitni interpretaciyi* / III mizhnarodnoyi naukovy-prakty'chnoyi konferenciyi (pp. 125-132). Uman : VPCz "Vizavi". [in Ukrainian].
- Spinoza, B. *Bogoslovsko-politicheskij traktat [A Theologico-Political Treatise]*. Retrieved from: https://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf [in Russian].
- Fedotova, V. G. (1988) *Dushevnoe i duhovnoe [Mental and spiritual]*. *Filosofskie nauki*, 7, 50-58. [in Russian].
- Frankl, V. (2011) *Skazat' zhizni "Da!" : Psiholog v konclagere. [Say "Yes!" To life: A psychologist in a concentration camp]*. Moscow: Alpina nonfikshn. Retrieved from: https://f.ua/alpina-publisher/skazat-jizni-dapsiholog-v-konclagere-978-5-91671-538-5.html#read_68373 [in Russian].
- Predko, D., & PREDKO, O. (2020). Imperatives of Spirituality: Essence and Key Meanings. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 10(1), 69-78. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1517>
- The Role of Religion in a Changing Europe. Speech of His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew at the London School of Economics (Lse) for the London Hellenic Society "The Role of Religion in a Changing Europe" (3 November 2005). Retrieved from: https://www.apostolicpilgrimage.org/religious-freedom/-/asset_publisher/1W7q1ncaf4pX/content/the-role-of-religion-in-a-changing-europe/32008?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.apostolicpilgrimage.org%2Freligious-freedom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_1W7q1ncaf4pX%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1

Надійшла до редколегії 21.10.21

Е. И. Предко, д-р филос. наук, проф.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
 Л. А. Шашкова, д-р филос. наук, проф.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЕГО ВСЕСВЯТОСТЬ ПАТРИАРХ ВАРФОЛОМЕЙ I О ДУХОВНЫХ ИМПЕРАТИВАХ ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВИЯ

Выяснено, что духовность в православии понимают деятельно, как духовную жизнь, как опыт церковной общины. Причем богословская концепция духовности Патриарха Варфоломея I разворачивается на следующих уровнях: этимологический (духовность напрямую связана с дыханием, с тем качеством человека, без которого невозможна его бытийность), смысложизненный (контекстуальные смыслы, в которых отслеживается процесс объединения истории понятия с историей дискурса, их осмысления и переосмысления в трансцендентном измерении), практически-духовнический (духовно-проповедническая деятельность, процесс нравственного учения, организация жизни в соответствии с "христианской наукой жизни"). Подчеркивается взаимосвязь духовности и личности (ее составляющими выступают тайна, свобода, отношение, целостность). Приоритетным в структурной иерархии духовности является нравственно-этическое начало, которое выступает в качестве индикатора, определяет наполненность социального и индивидуального бытия, так как мораль является одним из главных механизмов не только регулирования отношений, но и "одушевления" человека, от которого зависит ее определенный экзистенциальный опыт. Обращается внимание на религиозные практики, в частности молитву, ее духовные коннотации. В состоянии молитвы человек пытается вписать, встроить себя в нее, достроить свое "Я" до уровня Другого, но при этом остаться собой. Если в этом целеполагательном процессе он перестает слышать отзыв, обращенный к его неповторимой самости – в этом случае молитва теряет свою диалогичность. Акцентировано, что, за Вселенским Патриархом Варфоломеем I, духовность, во-первых, выступает способом действенности Бога; во-вторых, она тесно связана с уровнем развития душевной жизни, культуры чувств; в-третьих, духовность признается ценностью, которая является достоянием духовной свободы, в которой сочетается человеческое, индивидуально-неповторимое с божественным, универсально-общим; в-четвертых, она выступает кристаллизацией этического-ценностного ядра и антропологически-коммуникативного смысла тех или иных религиозных практик; в-пятых, код духовности пронизывает все сферы человеческой бытийности, в которых человек утверждается как экзистенциально, так и индивидуально.

Ключевые слова: Патриарх Варфоломей I, духовность, личность, свобода, духовный опыт, Абсолют, молитва.

Olena Predko, Doctor of Philosophical Sciences, Prof.
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
 Liudmyla Shashkova, Doctor of Philosophical Sciences, Prof.
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HIS ALL-HOLINESS ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW I ON THE SPIRITUAL IMPERATIVES OF ORTHODOX THEOLOGY

The article notes that spirituality in Orthodoxy is understood actively, as spiritual life, as the experience of the church community. Moreover, the theological concept of spirituality of Bartholomew I unfolds on the following levels: etymological (spirituality is directly related to breathing, with the quality of a person, without which its existence is impossible); life-meaningful (contextual meanings, in which the process of combining the history of the concept with the history of discourse, their comprehension and rethinking in the transcendent dimension is traced); practical-spiritual (spiritual and preaching activity, the process of moral teaching, the organization of life in accordance with the "Christian science of life"). The relationship between spirituality and personality is emphasized (its components are mystery, freedom, relationship, integrity). Priority in the structural hierarchy of spirituality is the moral and ethical principle, which acts as an indicator. It determines the fullness of social and individual existence since morality is one of the main mechanisms not only for regulating relations but also for the "spiritualization" of a person, on which depends his existential experience. Attention is paid to religious practices, in particular prayer, its spiritual connotations. In the state of prayer, a person tries to build his "Self" to the level of the Other, but at the same time to remain himself. If in this goal-setting process he ceases to hear a response addressed to his unique self, in this case, the prayer loses its dialogical nature. It is emphasized that, according to Ecumenical Patriarch Bartholomew I, spirituality, firstly, acts as a way of God's activity; secondly, it is closely related to the level of development of mental life, of a certain culture of feelings; thirdly, spirituality is recognized as a value that is the property of spiritual freedom, in which the human, the individually unique is combined with the divine, the universal; fourthly, it is the crystallization of the ethical-value core and anthropological-communicative meaning of certain religious practices; fifthly, the "code of spirituality" permeates all spheres of human existence, in which a person is affirmed both existentially and individually.

Keywords: Ecumenical Patriarch Bartholomew I, spirituality, personality, freedom, spiritual experience, Absolute, prayer.